

Davor Mandić, *Istra u vihoru Velikog rata. Sudbina evakuiraca 1914. – 1918.*, Pula: Susreti na dragom kamenu, 2013., 292 str.

Djelo pulskoga povjesničara Davora Mandića nastoji opisati okolnosti u kojima se Pula nalazila tijekom i neposredno nakon završetka Prvoga svjetskog rata s posebnim osvrtom na sudbinu pulskih evakuiraca.

Prvo poglavlje „Uvodne pripomene“ (15-20) predstavlja kratak uvod u društvene, političke i gospodarske okolnosti u kojima su se Istra i Pula nalazile tijekom Prvoga svjetskog rata. Prikazujući utjecaj predratnoga i ratnoga stanja na kvalitetu života pulskoga stanovništva, odnosno podređivanje društvenih, političkih i gospodarskih aktivnosti vojnim potrebama, autor opisuje kako su vlasti planirale potrebnu dnevnu odnosno mjesečnu količinu namirnica za kotare i kapetanate. Tako donosi podatak o novim cijenama živežnih namirnica, ali ne i o starim cijenama, čime smo uskraćeni za mogućnost usporedbe, a samim time i bolji uvid u pulsku predratnu svakodnevnicu. Zaključuje kako su zakoni i uredbe koje u tom razdoblju donose vojne i civilne vlasti odgovor na političke i vojne prilike u Monarhiji te na odnose među europskim državama.

U drugom poglavlju „Pripreme i početci iseljavanja u kontekstu vojnih, političkih i gospodarskih prilika u ratnoj zoni Pomorske utvrde Pula“ (21-42) Mandić pojašnjava kako su tekle pripreme i sam početak iseljavanja lokalnoga stanovništva. Osnivanje povjerenstava za aprovizaciju i obavijest Kotarskoga poglavarstva Pule o mogućem iseljavanju stanovništva za autora opravdano predstavlja postojanje općega stava i svijesti vojnih vlasti o neminovnosti evakuacije. Zatim iznosi okolnosti u kojima se iseljavanje stanovništva odvijalo tj. kuda, kako i kamo su krenuli te posljedice ratnoga stanja na svakodnevni život. Ukazuje da je cjelovit svakodnevni život grada bio prilagođen ratnim prilikama, nositelji izvršne vlasti bili su organizatori iseljavanja stanovništva, a važno je bilo i pribaviti dovoljnu količinu namirnica za obitelji koje ostaju. Posebne političke okolnosti nastale su kad je postalo očito da će Italija ući u rat na strani Antante, nakon čega kreće izgradnja obrambenih linija i obrambenih položaja.

U trećem se poglavlju „Napuštanje područja ratne zone i život na novim odredištima“ (43-77) opisuje proces kretanja evakuacije stanovništva poluotoka. Javnim je proglasom od 17. svibnja 1915. naložena evakuacija naselja južno od crte Barbariga – Vodnjan – Muntić – Valtura, a

stanovništvo je imalo tri dana vremena da napusti svoje domove i dođe do željezničkoga kolodvora u Puli ili postaje u Vodnjanu, dok je putovanje bilo besplatno. Zapovijed o drugoj evakuaciji stigla je 23. svibnja 1915. i odnosila se na stanovništvo naselja smještenih sjeverno od spomenute linije. Razmatrajući izvrsnu pripremljenost austro-ugarske birokracije tj. preuzimanje brige središnje intendanture ratne luke Pula o stoci, namirnicama i poljoprivrednim zalihama te hrani za stoku izbjegloga stanovništva, autor zaključuje da je evakuacija bila pomno planirana. Svoje je domove napustilo ukupno oko 60 tisuća ljudi. Političkih se okolnosti Mandić dotaknuo opisujući kako su pri dolasku u logor posebno razvrstavani Talijani na jednu, a Slaveni (Hrvati i Slovenci) na drugu stranu. Navodi se kako je iz Pule izbjeglo oko 26 tisuća ljudi, a na istom je području u završnoj fazi evakuacije osnovan i prijeki sud. Autor zatim piše o svakodnevici ratnih bjegunaca u logorima diljem Ugarske, Donje i Gornje Austrije, Štajerske, Češke i Moravske. Donosi i imena obitelji koje su bile smještene u njima, kao i mjesto stanovanja, a za pojedine donosi i potresne priče, poput poroda u logoru. Poslije opisa logora i svakodnevica istarskih ratnih bjegunaca, autor spominje i druge oblike iseljavanja, karakterističnoga za pripadnike viših društvenih slojeva.

U poglavlju „Skrb za ratne bjegunce“ (78-90) autor se osvrnuo na skrb civilnih i vojnih vlasti o ratnim bjeguncima. Iznio je prava bjegunaca, kao i zakone koji su im ta prava omogućavali. Opisao je kako su istarski bjegunci imali pravo na državnu pomoć (smještaj i hranu), a neki su ostvarivali i pravo na novčanu naknadu, o kojoj je pak odlučivalo posebno povjerenstvo. Posvetio se i interpretaciji zakonskih odredbi koje su utvrđivale zakonska prava bjegunaca. Tako navodi da su ratni bjegunci definirani Zakonom o zaštiti ratnih bjegunaca iz prosinca 1917. kao pojedinci, članovi obitelji ili cijele obitelji koje su morale napustiti mjesta prebivanja i nisu se mogli vratiti bez dopuštenja vojnih i civilnih vlasti, a svojim imovnim stanjem nisu mogli podmiriti svoje potrebe. Opisujući odnos civilnih i vojnih vlasti prema istarskim ratnim bjeguncima, autor zaključuje da su one nastojale brinuti o njima, napominjući kako je skrb o njima vodilo posebno izabrano povjerenstvo osnovano još u srpnju 1914. godine. Ipak, ne poriče da su uvjeti u logorima bili loši te dodaje da se od trenutka evakuacije istarskoga stanovništva, na inicijativu lokalnih političara i vlasti, krenulo s prikupljanjem i slanjem pomoći u novcu i namirnicama s ciljem pomoći izbjeglom stanovništvu.

„Životne prilike u ratnoj zoni (1914. – 1918.)“ (91-125) naslov je petoga poglavlja, u kojem se autor posvetio opisivanju gospodarskih i inih okolnosti nakon evakuacije istarskoga stanovništva, ali veći je naglasak stavljen na gospodarstvo. Prikazan je poremećaj poljoprivredne proizvodnje uzrokovan odljevom radno sposobnoga stanovništva. Navodeći primjere autor pokazuje kako su iz godine u godinu sve više dolazili do izražaja problemi s opskrbom namirnicama, a čak je i država morala proizvodnju određenih namirnica staviti pod svoju kontrolu. Izdvajanjem važnih namirnica (šećer, maslinovo ulje, jaja) te uspoređivanjem njihovih cijena i dostupnosti, autor opisuje pulsku svakodnevicu tijekom Prvoga svjetskog rata. Napominje kako su, unatoč nestašici pojedinih namirnica i ograničenjima, bogatiji građani dolazili i do tih namirnica. Naposljetku se autor okrenuo opisivanju početka povratka istarskih ratnih bjegunaca. Iznosi da je još 1916. Lučko zapovjedništvo procijenilo da postoje objektivne okolnosti za povratak dijela bjegunaca iz graničnih područja ratne zone Pula. Prvi povratnici vratili su se te godine u Kanfanar, ali je daljnji povratak evakuiraca zaustavljen zbog teških borbi na Soči. Iako su bjegunci pod određenim uvjetima mogli dobiti dopuštenje za povratak čak i u krajeve koji još nisu imali dopuštenje za primitak povratnika (južna Istra), u praksi su ovo pravo iskorištavali isključivo vojni časnici i dočasnici. Uz opis administrativnih poteškoća s kojima su se pri povratku susretali evakuirci, autor govori i o nastojanjima Spinčića, Zuccona i biskupa Pederzollija da potaknu povratak istarskih bjegunaca u zavičaj.

Posljednje poglavlje „Godina 1918. – posljednja ratna godina“ (126-217) započinje opisom okolnosti uoči povratka ratnih bjegunaca na Pulštinu. Ozbiljan problem predstavljalo je osiguravanje uredne mjesečne opskrbe preostalog zaposlenog stanovništva, kao i dopuštanje ratnim bjeguncima da se vrate na teritorij ratne zone. Mandić se zatim okreće opisivanju nezadovoljstva pulskoga radništva i njihovoga bunta protiv niskih nadnica, kao i ogorčenja zbog toga što su mnogi članovi njihovih obitelji još uvijek bili u izbjeglištvu. Iz autorovih rečenica može se zaključiti da je štrajk pulskoga radništva imao utjecaj na brže donošenje odluke o povratku pulskih bjegunaca. Slijedi opisivanje političkih okolnosti koje su zadesile Pulu pred kraj Prvoga svjetskog rata i neposredno nakon njega. Prema planovima vojnih vlasti, povratak svih izbjeglih iz grada trebao je biti okončan u rujnu 1918., ali u kolovozu te godine 15 tisuća pulskih bjegunaca još uvijek nije

imalo dozvolu za povratak. Za takvo stanje autor smatra odgovornim teškoće s nabavom namirnica i politička previranja koja su zahvatila cijelu Monarhiju.

Naposlijetku autor opisuje političke okolnosti u Istri poslije neuspjeha austro-ugarske ofenzive na rijeci Piave i njemačke ofenzive na Zapadnom bojištu. Dotiče se rađanja nemira među mornarima, koje stavlja u kontekst širenja jugoslavenske (hrvatske) i talijanske nacionalne ideje u Istri. Opisuje osnivanje mjesnoga odbora Narodnoga vijeća Države SHS, kao i talijanskoga Odbora javnoga spasa. Na samome kraju opisuje proces talijanske okupacije Istre te odnos saveznika prema tom činu. Ne propušta iznijeti nekoliko zanimljivih podataka, poput telegramske komunikacije između američkoga predsjednika Woodrowa Wilsona i istarskih političara hrvatske nacionalnosti.

U zaključku (217-220) se donosi sažetak najbitnijih podataka i iznosi vlastito mišljenje o problemu istarskih evakuiraca. Knjiga je obogaćena slikovnim prilozima (222-253), nakon čega slijede pogovor (254-256), bilješka o autoru (257), kazalo osobnih imena (258-270), koje nije od velike koristi jer nema brojeva stranica na kojima se imena nalaze (!), bibliografija (271-277) te sažetak na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku (278-289).

Istra u vihoru Velikog rata vrijedna je knjiga za čitatelje koji su zainteresirani da se upoznaju s problematikom iseljavanja stanovništva istarskoga poluotoka tijekom Prvoga svjetskog rata te gospodarskim i političkim događajima koji su se odvijali tijekom i neposredno nakon toga rata. Možemo uputiti zamjerke autoru što nije ponudio širi kontekst događaja koji su prethodili masovnom iseljavanju stanovništva, kao i usporedbu s iseljavanjem stanovništva iz drugih ratom ugroženih krajeva Monarhije. S tehničke strane zamjerke mogu biti upućene na vrlo opsežne bilješke, koje ostavljaju dojam nastojanja za gomilanjem podataka, a mnoge od njih su mogle biti i uvrštene u tekst. Izdavača se svakako ne može pohvaliti za to što tekst nije podvrgnut korekturi pa je na mnogim mjestima neuredan, a obiluje i raznovrsnim gramatičkim te pravopisnim pogreškama. Unatoč tome, ova knjiga nedvojbeno predstavlja vrijedan prinos poznavanju povijesti istarskoga poluotoka.